

Analiza regionalnego zróżnicowania zmian w użytkowaniu gruntów w Polsce

Mariusz Matyka

Zakład Systemów i Ekonomiki Produkcji Roślinnej
Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Państwowy Instytut Badawczy
ul. Czartoryskich 8, 24-100 Puławy, Polska

Abstrakt. Użytkowanie gruntów w Polsce jest zdominowane przez rolnictwo i leśnictwo, jednak w ostatnich latach zachodziły znaczne zmiany w tym zakresie. W związku z tym w opracowaniu podjęto próbę przedstawienia zmian w użytkowaniu gruntów z uwzględnieniem regionalnego zróżnicowania zachodzących procesów. W tym celu w oparciu o dostępne dane statystyczne przeprowadzono analizy dynamiczne i przestrzenne dla lat 2002–2010. W omawianym okresie zaobserwowano trwałą tendencję do zmniejszania powierzchni użytków rolnych na rzecz innych form wykorzystania przestrzeni, np. lasów, infrastruktury itp.

Obserwowane zmiany w powierzchni upraw trwałych wskazują, że po akcesji do UE na przemiany strukturalne rolnictwa w coraz większym stopniu oddziałuje WPR i wdrażane z tego tytułu mechanizmy finansowe. Przeprowadzona analiza wskazuje również, że na dynamikę i kierunek zmian w użytkowaniu gruntów zasadniczy wpływ ma intensywność produkcji rolniczej w danym regionie. W województwach, gdzie produkcja rolnicza ma duże znaczenie gospodarcze powierzchnia użytków rolnych nie zmniejszyła się znacząco. Uzyskane wyniki pozwalają na wskazanie podstawowych tendencji i trendów zmian w użytkowaniu gruntów, a także ich prognozowanie w przyszłości.

słowa kluczowe: użytkowanie gruntów, regionalne zróżnicowanie

WSTĘP

Zmiany zachodzące w użytkowaniu przestrzeni rolniczej są funkcją rozwoju gospodarczego, inwestycji, polityki rolnej oraz prawnie uwarunkowanych działań na rzecz ochrony krajobrazu. Istotnym czynnikiem jest zmiana potrzeb i stylu konsumpcji jako wyraz wzrostu zamożności społeczeństwa. Zmiany użytkowania i konkurencja

o przestrzeń pomiędzy różnymi funkcjami podlegają określonym regułom porządkującym zasady przestrzennego zagospodarowania terenu i ochrony środowiska (Antrop, 2004; Stuczyński, Łopatka, 2009). Rozwój gospodarczy kraju wymaga zapewnienia dostępności ziemi nie tylko dla produkcji w rolnictwie i leśnictwie, ale także pozostałym sektorom. Prowadząc gospodarkę ziemią należy jednak uwzględnić fakt, iż ziemia jest zasobem ograniczonym (Wasilewska, 2007).

Użytkowanie gruntów w Polsce jest zdominowane przez rolnictwo i leśnictwo. Udział gruntów przeznaczonych na cele produkcji rolniczej jest w zdecydowanej mierze uzależniony od jakości gleby i wielkości populacji zamieszkującej dany obszar (Bański, 2003). Transformacja gospodarcza, społeczna i polityczna ostatnich lat wywarła istotny wpływ na strukturę użytkowania ziemi. Postępował proces koncentracji ludności, następował rozwój aglomeracji miejskich, zmniejszyło się znaczenie przemysłu w gospodarce narodowej, nastąpiły przemiany strukturalne w rolnictwie. Wszystkim tym procesom towarzyszyły zmiany w strukturze użytkowania gruntów (Poławski, 2009).

Konsekwencją tych procesów były również zmiany zachodzące w wykorzystaniu użytków rolnych. Sektor rolniczy dostosowywał przestrzennie swoją wewnętrzną strukturę (produkcję roślinną i zwierzęcą), intensywność oraz wydajność do istniejącego potencjału wytwórczego (przyrodniczego i społeczno-ekonomicznego) w regionie, tak aby uzyskać optymalną skalę, efektywność i opłacalność produkcji (Heller, 2006). Zmiany w polskim rolnictwie dokonują się nadal, o czym świadczy porównanie danych statystycznych dla Polski i poszczególnych województw. Dynamika i kierunki tych zmian są jednak wyraźnie zróżnicowane regionalnie (Krasowicz, 2009).

Celem opracowania jest przedstawienie zmian użytkowania gruntów z uwzględnieniem regionalnego zróżnicowania zachodzących procesów.

Autor do korespondencji:

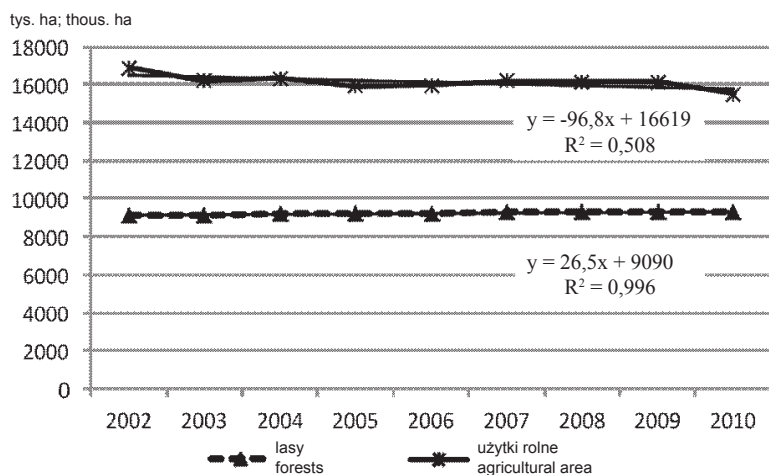
Mariusz Matyka
e-mail: mmatyka@iung.pulawy.pl
tel. +48 81 8863421 w. 359

Praca wpłynęła do Redakcji 7 sierpnia 2012 r.

MATERIAŁ I METODY

WYNIKI

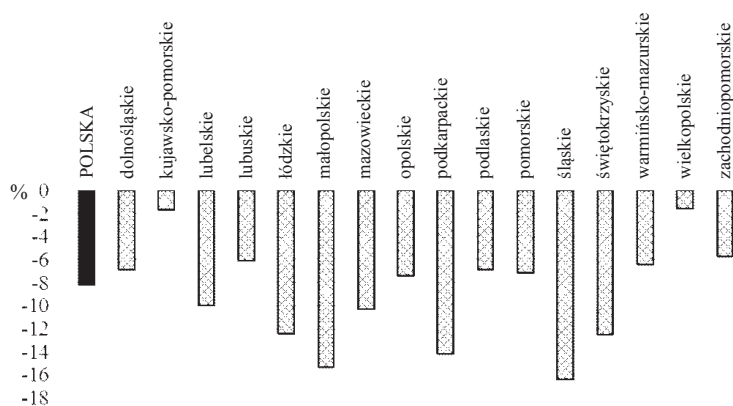
Materiał źródłowy do pracy stanowiły dane statystyki masowej publikowane przez Główny Urząd Statystyczny (GUS, 2002–2010). Zgromadzone dane poddano analizie w ujęciu dynamicznym i przestrzennym, co miało na celu wykazanie zmian w strukturze użytkowania gruntów w perspektywie średniookresowej w latach 2002–2010. Przyjęte lata graniczne są wynikiową częstotliwości przeprowadzania Powszechnego Spisu Rolnego. Analizy zróżnicowania regionalnego przeprowadzono na poziomie województw w oparciu o aktualny podział administracyjny kraju.

x – kolejne lata badań od 2002 r.; number of years from 2002 (2002 = 1)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS
Source: own study based on CSO data.

Rys. 1. Powierzchnia użytków rolnych i lasów w latach 2002–2010
Fig. 1. Changes in utilized agricultural and forests area in the years 2002–2010.

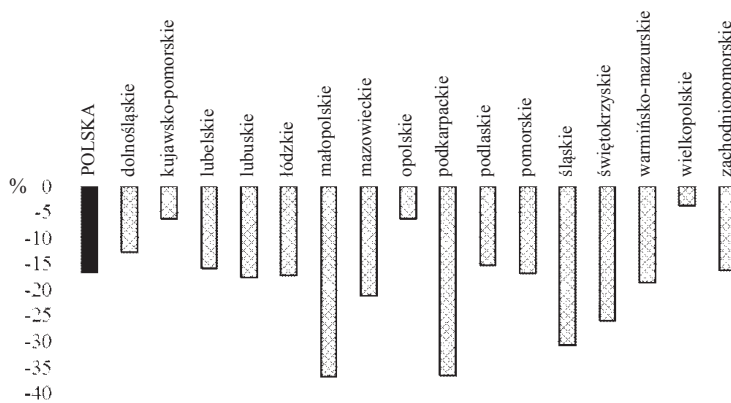

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS
Source: own study based on CSO data.

Rys. 2. Zmiany powierzchni użytków rolnych w województwach w latach 2002–2010
Fig. 2. Changes in utilized agricultural area in voivodships in the years 2002–2010.

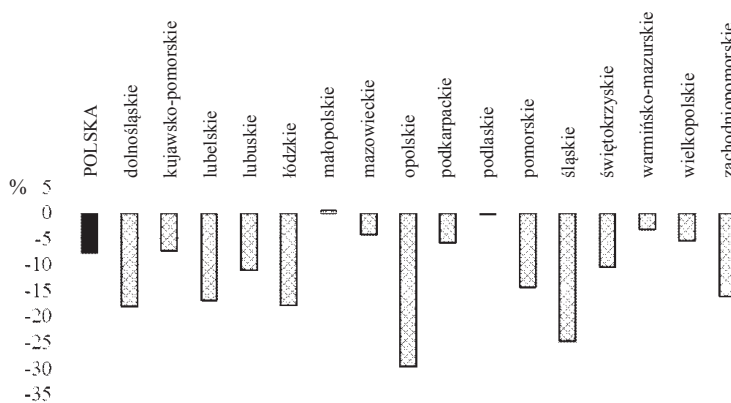
Analiza dostępnych danych wykazała, że w latach 2002–2010 występował trend zmniejszania powierzchni użytków rolnych. W skali kraju ich powierzchnia zmniejszyła się o 8% (1,4 mln ha) z 16,9 mln ha w 2002 r. do 15,5 mln ha w 2010 r. (rys. 1). Na podstawie wygenerowanego równania trendu można stwierdzić, że powierzchnia użytków rolnych zmniejsza się w tempie niemal 100 tys. ha·rok⁻¹. Zdaniem Stuczyńskiego i Łopatki (2009) zmiany tego typu są powodowane przez szereg niezależnych czynników, do których można zaliczyć rozwój infrastruktury drogowej i budowlanej oraz wyłączenie z produkcji gruntów najmniej przydatnych. Istotnym czynnikiem przyczyniającym się do wyłączania gruntów z produkcji rolniczej jest ich zalesianie. W analizowanym okresie obserwuje się silną tendencję wzrostu leśistości kraju, a powierzchnia lasów zwiększała się średnio o około 27 tys. ha·rok⁻¹ (rys. 1). Sytuacja jest jednak w znacznym stopniu zróżnicowana regionalnie i w największym stopniu powierzchnia użytków rolnych zmniejszyła się w województwach charakteryzujących się ekstenywnym charakterem produkcji rolniczej, tj.: śląskim, małopolskim, podkarpackim. Natomiast w województwach charakteryzujących się dużą koncentracją towarowej produkcji rolniczej (kujawsko-pomorskie, wielkopolskie) powierzchnia użytków rolnych nie uległa znaczącym zmianom (rys. 2). Na tej podstawie można stwierdzić, że na zmiany w użytkowaniu gruntów oprócz jakości gleb i presji czynników zewnętrznych duży wpływ mają również wewnętrzne uwarunkowania rolnictwa. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim regionalne zróżnicowanie intensywności organizacji produkcji roślinnej i zwierzęcej (Kopiński, 2009).

Również zmiany powierzchni gruntów ornych były w znacznym stopniu zróżnicowane regionalnie (rys. 3). Zaobserwowane zależności były zbieżne z tendencjami, jakie miały miejsce w przypadku użytków rolnych i wiązały się poziomem kultury rolnej i intensywnością produkcji w danym województwie. Należy jednak wskazać, że powierzchnia gruntów ornych zmniejszyła się w znacznie większym stopniu (o 2,2 mln ha) z 13,1 mln ha w 2002 r. do 10,9 mln ha w 2010 r. Wynika to zarówno z ogólne-

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS
Source: own study based on CSO data.

Rys. 3. Zmiany powierzchni gruntów ornych w województwach w latach 2002–2010
Fig. 3. Changes in arable lands area in voivodships in the years 2002–2010.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS
Source: own study based on CSO data.

Rys. 4. Zmiany powierzchni trwałych użytków zielonych w województwach w latach 2002–2010
Fig. 4. Changes in permanent grasslands area in voivodships in the years 2002–2010.

go zmniejszenia powierzchni wykorzystywanej rolniczo, jak i zmian w metodyce stosowanej przez GUS, gdzie w ostatnich latach z użytków rolnych wydzielone zostały dodatkowe kategorie, np. grunty niebędące w dobrej kulturze, grunty pozostałe. Zaistniałe zmiany w pewnym stopniu ograniczają pełną porównywalność analizowanych danych.

Powierzchnia trwałych użytków zielonych (TUZ) uległa zmniejszeniu o około 0,4 mln ha, z 3,6 mln ha w 2002 r. do 3,2 mln ha w 2010 r.

Powierzchnia tych gruntów w największym stopniu zmniejszyła się w województwie opolskim i śląskim, na stabilnym poziomie pozostała w województwach małopolskim i podlaskim (rys. 4). Przekształcanie TUZ jest wynikiem intensywności produkcji roślinnej oraz poziomu i intensywności produkcji zwierzęcej w danym województwie. Podkreślić należy również, że proces transformowania użytków zielonych na grunty orne jest w znacznym stopniu ograniczony przez regulacje prawne wynikające z wdrożenia WPR.

Największą dynamiką zmian w analizowanym okresie cechowała się powierzchnia upraw wieloletnich, która zwiększyła się o 48% (0,13 mln ha), z 0,27 mln ha w 2002 r. do 0,40 mln ha w 2010 r. (rys. 5). Również w ujęciu regionalnym zachodzące zmiany cechowały się znacznym zróżnicowaniem. W największym stopniu powierzchnia upraw trwałych zwiększyła się w województwie zachodniopomorskim (o 523%), warmińsko-mazurskim (o 165%) i lubuskim (o 122%). Wskazane zmiany nie są w większości związane ze wzrostem zainteresowania rolników rozwojem tego typu produkcji w województwach, gdzie miała one do tej pory niewielkie znaczenie. Proces ten należy raczej wiązać z wykorzystywaniem różnego rodzaju subwencji w ramach WPR wspierających rozwój sadów ekologicznych (m.in. orzech włoski), czy płatności do owoców miękkich (m.in. malina) do generowania dochodów bez zamiaru realizacji celów produkcyjnych. W tym świetle pozytywnie należy ocenić działania podjęte przez MRiRW, mające na celu wyeliminowanie podobnych działań w przyszłości. Pewne wyhamowanie dynamiki rozwoju upraw wieloletnich wystąpiło natomiast w niektórych województwach, gdzie mają one duże znaczenie w produkcji towarowej, np. w mazowieckim (wzrost o 23%), łódzkim (wzrost o 26%). Natomiast w województwie lubelskim i świętokrzyskim powierzchnia tych upraw zwiększa się nadal znacznie, odpowiednio o 62 i 37%.

Pozytywnie należy ocenić zmniejszenie powierzchni ugorów na gruntach ornych, które wynosiło około 80% zarówno w skali kraju, jak również województw. Wynika to w głównej mierze z przywrócenia części gruntów do użytkowania ze względu na możliwość pozyskiwania płatności bezpośrednich.

Wskazać należy, że proporcje udziału poszczególnych grup gruntów w powierzchni

x – kolejne lata badań od 2002 r.; number of years from 2002 (2002 = 1)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS
Source: own study based on CSO data.

Rys. 5. Zmiany powierzchni plantacji trwałych w latach 2002–2010
Fig. 5. Changes in permanent crops area in the years 2002–2010.

użytków rolnych nie uległy znacznemu zachwianiu, a zaistniałe zmiany wynikają głównie z modyfikacji w podejściu metodycznym GUS do agregacji danych i wydzielenia z użytków rolniczych grup gruntów nie będących w dobrej kulturze i pozostałych.

PODSUMOWANIE

W analizowanym okresie zaobserwowano trwałą tendencję do zmniejszania powierzchni użytków rolnych na rzecz innych form wykorzystania przestrzeni, np. lasów, infrastruktury itp. Proces ten jest powodowany przez szereg czynników społecznych i ekonomicznych, których siła oddziaływania w obliczu słabnącego znaczenia gospodarczego rolnictwa skutkuje obniżeniem potencjału produkcyjnego tego sektora. Należy jednak podkreślić, że proces ten może również sprzyjać restrukturyzacji rolnictwa i jest konsekwencją dynamicznego rozwoju gospodarczego całego kraju. Niemniej jednak dynamika procesu zmniejszania przestrzeni wykorzystywanej rolniczo jest niepokojąca i powinna podlegać ścisłej kontroli przez odpowiednie organy administracji państwowej. Szczególnie niekorzystne w tym kontekście wydają się propozycje Komisji Europejskiej zakładające wykluczenie 7% powierzchni gospodarstw z produkcji w celu zwiększenia powierzchni użytków ekologicznych. Działania te mają korzystnie oddziaływać na środowisko i klimat, ale będą skutkować dalszym ograniczeniem zasobów podstawowego czynnika produkcji, jaki wykorzystuje rolnictwo, czyli ziemi.

W związku ze zmniejszaniem się powierzchni użytków rolnych, w tym gruntów ornych i trwałych użytków zielonych, konieczne wydaje się dalsze zwiększanie intensywności produkcji rolniczej. Może to pozwolić na utrzymanie i wzrost wolumenu produkcji, a przez to zachowanie bezpieczeństwa żywnościowego i utrzymanie

dotodniowego salda w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi.

Obserwowane zmiany w powierzchni upraw trwałych wskazują, że po akcesji do UE na przemiany strukturalne rolnictwa w coraz większym stopniu oddziałuje WPR i wdrażane z tego tytułu mechanizmy finansowe.

Przeprowadzona analiza wskazuje również, że na dynamikę i kierunek zmian w użytkowaniu gruntów zasadniczy wpływ ma intensywność produkcji rolniczej w danym regionie. W województwach, gdzie produkcja rolnicza ma duże znaczenie gospodarcze, popyt na ziemię jest większy, przez co mniej opłacalna jest zmiana jej wykorzystania na inne cele. Zapotrzebowanie na ten czynnik produkcji powoduje, że zjawisko porzucania gruntów i ich wykluczenia z produkcji w tych województwach występuje na mniejszą skalę.

Należy również podkreślić, że zastosowane przez GUS zmiany w podejściu metodycznym do gromadzenia i grupowania danych stanowią znaczne utrudnienie w ich analizowaniu i interpretowaniu nawet w średniookresowej perspektywie czasowej.

PIŚMIENNICTWO

- Antrop M., 2004.** Landscape change and the urbanization process in Europe. *Landscape Urban Plan.*, 67: 9-26.
- Bański J., 2003.** Land management in a period of transformation in Poland. 217-227. W: *Sustainable Development of Multifunctional Landscapes*; Helming K., Wiggering H.; Springer-Verlag Berlin, Heidelberg, New York.
- GUS. 2002-2010.** Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich. GUS, Warszawa.
- Heller J., 2006.** Teoretyczne podstawy regionalizacji rolnictwa. Rap. PIB, IUNG-PIB Puławy, 3: 7-17.
- Kopiński J., 2009.** Zmiany intensywności organizacji produkcji rolniczej w Polsce. *J. Agribusiness Rural Develop.*, 2(12): 85-99.
- Krasowicz S., 2009.** Regionalne zróżnicowanie zmian w rolnictwie polskim. Stud. Rap. IUNG-PIB, 15: 9-36.
- Poławski Z.F., 2009.** Zmiany użytkowania ziemi w Polsce w ostatnich dwóch stuleciach. *Teledet. Środ.*, 42: 69-82.
- Stuczyński T., Łopatka A., 2009.** Prognoza przekształceń gruntów rolnych na cele związane z urbanizacją w perspektywie roku 2030. Stud. Rap. IUNG-PIB, 14: 259-271.
- Wasilewska A., 2007.** Zmiany zasobu użytków rolnych w Polsce. *Rocz. Nauk. SERiA*, 9(1): 508-512.

M. Matyka

ANALYSIS OF REGIONAL DIFFERENCES OF CHANGES
IN LAND USE IN POLAND

Summary

Use of land in Poland is dominated by agriculture and forestry, but in recent years significant changes have occurred in this area. Therefore, the study aims to present the changes in land use taking into account regional differences in these processes. In the analyzed period a permanent trend was observed towards reduc-

ing the utilization of agricultural area to other uses of space such as forests, infrastructure, etc.

The changes in the area of permanent crops shows that after the accession to the EU, the CAP has had an important impact on structural transformation of agriculture. The analysis also indicates that the dynamics and direction of change in land use are significantly influenced by intensity and marketability of agricultural production in the region. In the voivodships, where agricultural production is economically important utilization of agricultural area did not decrease significantly.

key words: land use, regional differences